

Original Article

Linguistic and Philosophical Analysis of the Functions of the Spatio-temporal Continuum in Parvin Etesami's Poetry; from Objective Perception to Abstract Perception

Ali Abbassi¹

Sarah Sharifi²

Andia Abai³

1. Introduction

A spatial marker can contain the element of time within itself, whether tangible or intangible. To understand the dimension of time in a temporal space, the simplest method is to refer to the temporal indicator, which can be perceived in the form of various temporal adverbials, inflected verb tense, or phrases linked to the noun phrase by the syntactic arrangement of the sentence. Sometimes, depending on the personal experience of the reader of the text, the perception of time takes an imaginary or empirical form. In some of Parvin Etesami's poems, the connection between time and space becomes the basis for understanding the poet's intention. How can we understand the order of the spatio-temporal continuum in these poems, and what meaning can be explained through the nature of this temporal perception? In this regard, to analyze abstract time in various modes of temporal space, using the ideas of Henri Bergson, a 20th-century French philosopher, one can achieve a philosophical reading of the temporal system. To understand the relationship

1. Professor, French Department, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; email of the corresponding author:

a-abbassi@sbu.ac.ir

2. PhD Candidate of French Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; email: sarah.sharifi1@mail.sbu.ac.ir

3. Assistant Professor of French Language and literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran; email:

Andia_Abai@sbu.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0003-4672-1930>

 <https://orcid.org/0009-0005-0590-5858>

 <https://orcid.org/0009-0005-1299-1571>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.239760.1388>

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

between time and places evoked in the poem “The Enchantment of the World” by Parvin Etesami, it will be possible to explain the relationship between time and narrative space in a temporal-spatial continuum based on the ideas of Mikhail Bakhtin, a Russian linguist and philosopher.

2. Literature Review

In addition to numerous readings of Parvin Etesami's poetry based on literary and rhetorical theories, her poetry has been analyzed from different perspectives, such as psychology, sociology, politics, religion and ethics. However, this research attempts to answer the question of how spatio-temporal elements create meaning and manifest themselves through the philosophical thought of Parvin's poetry.

3. Methodology

3-1. The problem of the perception of “duration” in Henri Bergson

According to Henri Bergson, when we speak of a specific point in the chronology, this specific moment is closely linked to “space” and therefore time finds its identity in space: For it is in space that the changes that occur for a point are manifested and not in time in the pure sense of the term. (Bergson, 1975: 15)

3-2. Double perception of time: decomposable and indecomposable

The concept of “duration” has a dual nature; one qualitative and the other quantitative. (Bergson, 1975: 16)

3-3. The Place of “Time” in Mikhail Bakhtin's Analysis of the Structure of Literature

For Bakhtin, the two elements of time and space coexist. “Time means the fourth dimension of space ». (Bakhtin, 2011: 137) Bakhtin identifies a type of weather called “adventure weather”. The characteristics of this type of weather are as follows:

- The adventurous time extends between the starting point of the plot and the ending point of the plot. (Bakhtin, 2011: 142)
- This time “lacks biological or evolutionary continuity”. (Bakhtin, 2011: 143)
- Adventurous time is an “empty time”. (Bakhtin, 2011: 145)

4. Discussion

4-1. Time-space continuum in the poem “The Enchantment of the World”

In verse 48, with the perception of a thousand-year temporal continuum, the continuity of objective time is embedded within the abstract temporal continuum: In this verse, there is an incomplete causal link, because of the existence of the incomplete cause: “a thousand years of burning firewood” led to the failure to achieve the intended effect, which was: “a pleasant smell”. The expression of causality in any complete or incomplete form leads to the perception of temporal continuity, as a bridge that connects past time to the present or future. Also, this millennial period, in Bakhtin's view, refers to a time of adventure, because the realization or non-realization of the act of burning wood has no connection with the realization of the main action, and this millennial continuum “lacks simple biological continuity or evolutionary continuity” (Bakhtin, 2011: 143).

6. Conclusion

The perception of time and space is not separate and each indicates the existence of the other. Also, temporal elements are arranged in a stable order in the spatio-temporal continuum: these elements can be perceived either by direct referents or by indirect and implicit referential signs. However, this order does not always provide an objective perception of the extent of the “duration” of elapsed time. Because the question of temporal density is raised by the qualitative nature of time. Abstract time is perceived from one person to another with a unique duration and tension, so the qualitative characteristic of this type of time causes abstract time to lose the characteristic of disaggregation or separability that is the indicator of objective time. This qualitative characteristic of abstract time is defined and interpreted by Bakhtin in the form of adventurous time. In studying the poem “The Enchantment of the World” by Parvin Etesami, we found that the perception of continuity and order between the time element and the space element is possible through the presence of at least one of the temporal or spatial signs, even in the absence of a temporal signifier, this spatial signifier provides the connection between the actualized spatial element and the potential temporal signifier and vice versa.

Keywords: Parvin Etesami, spatio-temporal indicators, continuity, objective perception, abstract perception

دوفصلنامه تاریخ ادبیات

دوره ۱۹، شماره ۱، (پیاپی ۹۰ / ۱) بهار و تابستان ۱۴۰۵

مقاله علمی - پژوهشی

صفحه ۲۲۹ تا ۲۵۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۲

تحلیل زبان‌شناختی و فلسفی کارکردهای پیوستار زمانی - مکانی در شعر پروین اعتصامی؛ از دریافت عینی تا ادراک انتزاعی

علی عباسی^۱

سارا شریفی^۲

آندیا عبائی^۳

چکیده

عناصری در متن وجود دارند که در شکل‌گیری تخیل خلاق خواننده سهیم هستند. در این میان، نشان‌دهندگان زمان و مکان علاوه بر کارکرد اولیه خود یعنی آگاه‌سازی مخاطب از زمان و مکان مرتبط با کنش، کارکردی غیرمستقیم نیز در اندیشه مخاطب بر عهده دارند، زیرا خواننده متن را وارد پیوستار زمانی - مکانی متن می‌کند؛ پیوستاری که می‌تواند به صورت عینی یا انتزاعی نزد خواننده اثر جاری باشد. در قصیده‌های پروین اعتصامی با نمونه‌هایی از تلفیق پیوستار زمانی - مکانی عینی و پیوستار زمانی - مکانی ذهنی یا انتزاعی مواجه می‌شویم، چگونه می‌توان نظم میان عناصر نشان‌دهنده زمان و مکان را تبیین نمود؟ هدف از این پژوهش دریافت چگونگی شکل‌گیری پیوستارهای زمانی - مکانی عینی و انتزاعی در شعر پروین اعتصامی

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فرانسه و لاتین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. a-abbassi@sbu.ac.ir (نویسنده مسئول)

۲. دانشجوی دکتری ادبیات فرانسه، گروه زبان و ادبیات فرانسه و لاتین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. sarah.sharifil@mail.sbu.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. Andia_Abai@sbu.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0003-4672-1930>

 <https://orcid.org/0009-0005-0590-5858>

 <https://orcid.org/0009-0005-1299-1571>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.239760.1388>

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

است تا از این رهگذر به ادراک اندیشه‌ی درونی واژگان نائل شویم. برای نیل به این منظور، آراء و اندیشه‌های فلسفی هانری برگسون می‌تواند زمینه‌ی درک ابعاد عینی و انتزاعی مفهوم زمان و چگونگی امکان‌سنجش «مدّت» را مهیا سازد و در تحلیل ساز و کار پیوستار زمانی - مکانی، مطالعات میخائیل باختین نیز راهنمای این کاوش است. بدین ترتیب، مطالعات فلسفی این دو اندیشمند در باب ماهیت زمان در قصیده «افسون دنیا» از دیوان پروین اعتصامی مورد تبیین قرار می‌گیرد. در نتیجه عناصر زمانی و مکانی همواره با یکدیگر ادراک می‌شوند و حتی در غیاب یکی از این دو عنصر، به واسطه ویژگی کیفی پیوستگی زمانی، امکان دریافت انتزاعی عنصر غایب توسط عنصر حاضر نزد خواننده اثر همچنان وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: پروین اعتصامی، نشان‌دهندگان زمانی - مکانی، پیوستگی، دریافت عینی، ادراک انتزاعی

۱. مقدمه

در زمان و مکان به صورت توأم منجر به معناسازی می‌شوند، زمان مکانمند بستر وقوع تجربه‌ای است که در خدمت راوی برای بیان کنش یا توصیف قرار دارد. یک نشان‌دهنده مکانی می‌تواند عنصر زمان را خواه به صورت ملموس، خواه ناملموس در درون خود مستتر سازد. برای مثال واژه «مدرسه» علاوه بر آن که نام یک مکان آموزشی است، با تداعی دوره کودکی و نوجوانی یعنی سال‌هایی که در مدرسه سپری می‌شوند همراه است. نشان‌دهنده زمانی گاه به صورت آشکار به همراه نشان‌دهنده مکانی قرار دارد و گاه در درون آن پنهان است. برای درک و دریافت بُعد زمان در مکان زمانمند، ساده‌ترین روش مراجعه به نشان‌دهنده زمانی است که در قالب انواع قید زمان، زمان فعل صرف‌شده و یا عبارت‌های مربوط به گروه اسمی مطابق با چینش نحوی جمله قابل دریافت هستند. بدین ترتیب، حالت‌های گوناگونی برای ادراک زمان فضای اشاره‌شده در متن به وجود می‌آید: گاه حالت ارجاعی زمانی برقرار است؛ حالت ارجاعی خود می‌تواند مستقیم یا غیرمستقیم باشد؛ در حالت ارجاعی مستقیم زمان مکان ذکر شده در عبارات قبلی یا بعدی وجود دارد، ولی در حالت ارجاعی غیرمستقیم زمان فضای اشاره‌شده با توجه به بافتار متن و به صورت ضمنی قابل دریافت است. گاهی نیز بر اساس تجربه شخصی خواننده متن، ادراک زمان حالتی خیالی یا تجربی به خود می‌گیرد، در این صورت، زمان فضا یا مکان اشاره‌شده نزد ذهن و تخیل هر شخص می‌تواند منحصر به فرد باشد: مثلاً اگر کلمه «خانه» خارج از بافتار متن در نظر گرفته شود می‌تواند وابسته به تجربه شخصی هر خواننده یادآور زمان حال یا زمان گذشته و یا زمان آینده باشد. اما کلمه «خانه پدری» به نحو ارجاعی غیرمستقیم به زمان کودکی یعنی زمان گذشته اشاره دارد. در برخی از اشعار پروین اعتصامی ارتباط میان زمان و مکان بستر ادراک مقصود شاعر می‌شود. چگونه می‌توان به نظم پیوستار زمانی - مکانی این اشعار پی برد و چه معنایی از طریق ماهیت ادراک زمان قابل تبیین است؟ فرض بر این است که در مورد درک و دریافت عناصر زمانی - مکانی در شعر پروین اعتصامی، علاوه بر حالاتی نظیر ارجاعی مستقیم، ارجاعی غیرمستقیم، همچنین حالت فردی با توجه به مقصود شاعر و درونمایه شعر او، می‌توان حالت دیگری نیز برای تبیین ادراک زمان متصور شد که انتزاعی‌تر از حالات قبلی است. در این متن پژوهی تحلیلی - ادبی سعی می‌شود از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و با اتکاء بر نظریات دو فیلسوف حوزه ادبیات به پاسخی برای پرسش‌های فوق دست یافت. در این راستا، برای تحلیل زمان انتزاعی در انواع حالت‌های مکان زمانمند با بهره جستن از آراء هانری برگسون^۱ فیلسوف فرانسوی قرن بیستم میلادی می‌توان به خوانشی فلسفی از نظام زمان دست یافت و برای درک ارتباط میان زمان و مکان‌های اشاره‌شده در قصیده «افسون دنیا» از اشعار پروین اعتصامی، با اتکاء بر اندیشه‌های میخائیل باختین^۲ زبان‌شناس و فیلسوف روس امکان تبیین نمودن رابطه میان زمان و مکان روایی در پیوستاری زمانی - مکانی وجود خواهد داشت.

۲. پیشینه پژوهش

در موضوع تحلیل شعر پروین اعتصامی، موارد بسیار محدودی مرتبط با بررسی عنصر زمان و مکان یافت شده است: در مقاله «ساختارشنکی و هنجارگریزی تطبیقی نحوی واژگانی و زمانی در شعر پروین اعتصامی» (گرجیان و عباس‌زاد، ۱۳۹۹) عبور از «واقعیت» به سوی «خیال» از طریق

«ساخت‌های زبانی گذشته، حال و آینده» مورد بررسی قرار گرفته است و نویسندگان درصدد دریافت کارکرد هنجارگریزی نحوی و واژگانی در انواع قطعات، مثنویات و منظومات پروین اعتصامی بوده‌اند. حال آنکه در پژوهش پیش رو، نحوه ایجاد پیوستگی میان سطوح گذشته، حال و آینده با یکدیگر و همچنین با مکان وقوع کنش در قصیده «افسون دنیا» از پروین اعتصامی مورد مطالعه و کاوش قرار گرفته است. اما صرف‌نظر از موضوع زمان و مکان در شعر پروین، از منظر سایر مضامین، پژوهش‌های بیشتری وجود دارد: خوانش‌های متعددی بر اساس نظریه‌های ادبی و بلاغی از شعر پروین اعتصامی انجام شده است؛ مانند مقاله «استفهام بلاغی در شعر پروین اعتصامی» (وائق عباسی و اتحادی، ۱۴۰۰)، «تحلیل صنعت بلاغی مفاهیم و درونمایه‌های زنانه در شعر پروین اعتصامی» (نورایی و حسن‌زاده، ۱۳۹۴) و «بازنمایی کلاسیسم و نئوکلاسیسم در شعر پروین اعتصامی» (بیگ‌زاده و صفی‌زاده، ۱۳۹۴)، شعر او تاکنون از منظرهای متفاوتی نظیر روانشناسی، جامعه‌شناسی، سیاسی، دینی و اخلاقی مورد تحلیل قرار گرفته است. در مقاله «پژوهشی روانکاوانه در شعر پروین اعتصامی» (علی‌نژاد، ۱۴۰۲)، رویکرد روانشناسانه برای مطالعه شعر پروین اعتصامی اتخاذ شده است. در پژوهش‌هایی نظیر «مضامین قرآنی در شعر پروین اعتصامی» (سبزیان‌پور، ۱۳۸۴)، «اخلاق و عرفان در شعر پروین اعتصامی» (کرد زعفرانلو کامبوزیا و اعلائی، ۱۳۸۵) و «بازتاب اعتقادی در شعر پروین اعتصامی» (شعاعی و مدرسی، ۱۳۹۲) خوانشی از مضامین دینی و اعتقادی در شعر پروین اعتصامی انجام شده است. در جستاری با عنوان «سیاست، حکومت و عدالت در شعر پروین اعتصامی» (احمدی، ۱۳۸۸) از منظر علوم سیاسی خوانش این اثر ادبی انجام شده است. همچنین، مفاهیم زیبایی‌شناسی و هنری نیز در شعر پروین مورد کاوش قرار گرفته‌اند: «موسیقی شعر در دیوان پروین اعتصامی» (صفا، ۱۳۹۳). مضامین اجتماعی در شعر پروین در مقاله‌ای با عنوان «رمانتیسم اجتماعی در شعر پروین اعتصامی» توسط رضوانیان و محمودی (۱۳۹۲) انجام شده است. در مقالات «تبیین مؤلفه‌های هویت سنتی و مدرن زن در شعر پروین اعتصامی» (صادقی گیوی و پرهیزکاری، ۱۳۹۰)، «پروین اعتصامی در گذرگاه سنت و مدرنیته» (محسنی و پیروز، ۱۳۸۵) و «شعر پروین اعتصامی از منظر درون‌فرهنگی و برون‌فرهنگی» (پیرانی، ۱۴۰۳) بررسی عناصر فرهنگی در شعر پروین مورد توجه قرار گرفته است. همچنین، خوانش فلسفی به صورت کلی در شعر پروین، در مقاله‌ای با عنوان «اندیشه فلسفی در شعر پروین اعتصامی» (پناهی، ۱۳۸۷) صورت گرفته است. اما در پژوهش حاضر سعی شده است به این پرسش پاسخ داده شود که چگونه عناصر زمان و مکان معنا ساز می‌شوند و از خلال اندیشه فلسفی شعر پروین متجلی می‌شوند. در پژوهش پیش رو سعی بر این است تفکری فلسفی درباره پدیدارشناسی زمان از دیدگاه زبان‌شناسانه مبتنی بر شعر پروین اعتصامی مورد تبیین قرار گیرد.

۳. مبانی نظری

۳-۱. مسئله ادراک «مدّت» نزد هانری برگسون

۳-۱-۱. تحقق فضا در زمان

بر اساس دیدگاه هانری برگسون فیلسوف فرانسوی (۱۸۵۹-۱۹۴۱)، وقتی از نقطه مشخصی در خط زمان صحبت می‌کنیم، آن لحظه معین با فضا^۳ در هم تنیده شده است و بنابراین زمان در مکان هویت می‌یابد:

یک خط مستقیم و فرضی را تصور کنیم، خطی که روی آن نقطه‌ای عینی جابه‌جا می‌شود. اگر این نقطه نسبت به خودش آگاهی پیدا می‌کند، دگرگونی را حس می‌کند، هرچند که نقطه بی‌زبان است: [اما می‌تواند] نوعی توالی را درک کند. اما آیا احتمال دارد که این توالی در [تجسم] او به شکل یک خط درک شود؟ بله، شاید، به شرطی که بتواند به نحوی از خطی که در مسیر آن قرار دارد، برخاسته و هم‌زمان که بالای خط قرار دارد چندین نقطه کنار هم قرار گرفته روی آن خط را درک کند: اما به این ترتیب، احتمالاً [در تجسم] نقطه ایده فضا به وجود می‌آید، چرا که در فضا است که تغییرات پیش‌آمده برای نقطه آشکار می‌شود، نه در زمان^۴ به معنای محض کلمه. (Bergson, 1975 : 15)

در واقع، تجربه درک زمان در خلال درک فضا، محیط یا مکان قابل تصور است. خط فرضی برگسون تداعی‌گر سیر زمانی است که از گذشته آغاز می‌شود، در زمان حال حاضر است و به سوی زمان آینده پیش می‌رود. مفهوم توالی^۵ اشاره به توالی حوادث و مجموعه‌ای از وقایع دارد که ناگزیر در نظم زمانی به ترتیب یا هم‌زمان رخ می‌دهند. بنابراین، می‌بینیم که اساساً زمان ماهیت یک ناظم را دارد؛ به این معنی که هر واقعه‌ای روی خط زمان در جای مشخصی قرار دارد و این چینش مرهون اقتدارِ تزلزل‌ناپذیرِ زمان است.

۳-۱-۲. ادراکِ دوگانه از زمان: تجزیه‌پذیر و تجزیه‌ناپذیر

مفهوم مدت دارای سرشتی دوگانه است. گاه بر پایه ماهیتی «کمی» تعریف می‌شود، و گاه واجدِ سرشتی «کیفی» است: «می‌بایست دو نوع "تعدد" را پذیرفت: دو معنای ممکن از این کلمه به واسطه تفاوت میان همان و دیگری از هم متمایز می‌شوند، دو مفهوم [جداگانه]، یکی نوع کیفی و دیگری نوع کمی» (Bergson, 1975 : 16). آن هنگام که زمان واجد ماهیتی کیفی می‌شود، محاسبه اجزای تشکیل‌دهنده «مدت» متفاوت از محاسبه واحدهای یک عدد صورت می‌گیرد، به بیانی دیگر، مدت کیفی به زمان غیرریاضی اشاره دارد که معیار معینی برای شمارش آن وجود ندارد: «تعدد مراتب آگاهی، وقتی که در معنای محض ذاتی آن در نظر گرفته شود، هیچ شباهتی به تعدد تمایز یافته و تشکیل‌دهنده یک عدد ندارد. اینجاست که از تعددی کیفی^۶ سخن می‌گوییم.» (Ibid.: 16) برای مثال، آن مدت که در حالت انتظار سپری می‌شود برای شخص منتظر طولانی‌تر از همان مدت نزد شخصی دیگر است که بدون توجه به زمان مشغول کاری دیگر است. بنابراین، در زمان کیفی، شمارش واحدهای زمانی که یک مدت معین را تشکیل می‌دهند دارای صفت کمی نیستند، به این معنی که برای مثال نمی‌توان با اجزای تشکیل‌دهنده یک عدد بزرگ‌تر از یک که به صورت کمی دارای تعداد واحد مشخصی است مقایسه کرد، چرا که واجد ارزشی کیفی هستند. بالعکس، برای محاسبه زمان کمی همان شمارشی که در ریاضی به کار می‌رود را می‌توان معیار قرار داد: برای مثال، وقتی گفته می‌شود که این غذا در مدت بیست دقیقه می‌پزد، با محاسبه‌ای عینی قادر به سنجش اجزای تشکیل‌دهنده این مدت مشخص هستیم. همچنین درباره ویژگی تجربه تکرار ناپذیرِ زمان عینی، میزان مدت سپری‌شده به صورت عینی فقط یک بار روی می‌دهد و تجربه مجدد آن کشش زمانی امکان‌پذیر نیست: «ما نمی‌توانیم زمان عینی را دوباره تجربه کنیم، ما فقط می‌توانیم درباره مدت زمان سپری‌شده تفکر کنیم، تفکر درباره خط انتزاعی زمان، عاری از هر تراکمی» (Bachelard, 1974: 28) در اینجا منظور از تراکم، گردآوری مجموعه‌ای از واحدهای شمارنده زمان است.

۳-۲. جایگاه «زمان» در تحلیل ساختار ادبیات نزد میخائیل باختین

۳-۲-۱. مسئله پیوستار زمانی - مکانی

نزد باختین برای مطالعه عناصری در اثر ادبی که نشان‌دهنده زمان و مکان هستند، آنچه حائز اهمیت است مسئله «وابستگی» میان این دو است، بر اساس همین وابستگی است که او طرح «پیوستار زمانی - مکانی» را سامان می‌دهد: «ما وابستگی ذاتی ارتباطات زمانی و مکانی را که در ادبیات هنرمندانه نشان داده می‌شوند، پیوستار زمانی - مکانی می‌نامیم. [...] عبارت فوق بیانگر جدایی‌ناپذیری زمان و مکان از یکدیگر است (زمان به معنی بُعد چهارم مکان)» (باختین، ۱۳۹۰ : ۱۳۷). بدین ترتیب، نزد باختین، دو عنصر زمان و مکان که در بطن اثر ادبی در کنار هم قرار دارند، با کمک یکدیگر مورد مطالعه قرار می‌گیرند؛ به این صورت که مطالعه عنصر زمان راه را برای مطالعه خصوصیات مکانی یا فضایی که محل وقوع حوادث یا کنش‌ها است، هموار می‌نماید و بالعکس. از نظر باختین، در پیوستار زمانی - مکانی واقع در متن ادبی، زمان «متراکم» و «قابل رؤیت» می‌شود (همان). از این منظر، میان باختین و برگسون، نوعی وجه تشابه در مورد خصوصیت زمان به وجود می‌آید، واژه «زمان متراکم» نزد باختین به مجموعه‌ای از اجزای زمانی اشاره دارد و واژه «تعدد زمانی» یا «کثرت زمانی» نزد برگسون، تشکیل‌شده است از مجموعه‌ای از عناصر زمانی که دو حالت کیفی و کمی

را در بردارد. اما وجه افتراق میان تراکم زمانی باختین و کثرت زمانی برگسون در این است که نزد باختین، زمان متراکم به «کلیت بسیار سنجیده عینی» اشاره دارد که در آن «شاخص‌های مکانی و زمانی» به هم می‌پیوندند (همان). بنابراین، از رهگذر عینیت‌یافتگی واجد حالتی کمی می‌شود، حال آن که برگسون بر این است که مدّت زمانی علاوه بر ماهیت کمی، می‌تواند در شرایطی که اشاره شد حالتی کیفی نیز به خود بگیرد و در این حالت با قوانین ریاضی قابل شمارش نیست. نکته مورد توجه در خصوص پیوستار زمانی - مکانی باختین این است که گرچه او زمان را بُعد چهارم مکان می‌داند، اما نمی‌توان این تصور را داشت که این مکان است که حضور زمان را میسر می‌سازد، در واقع به عقیده او در درک پیوستار زمانی - مکانی به کار رفته در آثار ادبی «ژکن اصلی این پیوستار، زمان است [چرا که] می‌توان آن را دقیقاً معرف گونه‌های ادبی و ویژگی‌های گونه‌ای آنها دانست» (همان: ۱۳۸).

۳-۲-۲. ویژگی‌های زمان ماجراجویی نزد باختین

باختین ضمن تحلیل «سلحشورنامه‌های عاشقانه یونانی» به شناسایی نوعی از زمان به نام «زمان ماجراجویی» دست می‌یابد. خصوصیات این نوع از زمان به این صورت است:

۱. زمان ماجراجویی در حد وسط نقطه آغازین پیرنگ و نقطه پایانی پیرنگ بسط می‌یابد:

«این نقاط - قطب‌های حرکت پیرنگ - رخدادهای سروشت‌سازی در زندگی قهرمانان هستند [...] اما رمان پیرامون این دو نوع نقطه ساخته نمی‌شود، بلکه پیرامون اتفاقاتی ساخته می‌شود که بین این دو نقطه رخ داده‌اند» (باختین، ۱۳۹۰: ۱۴۲).

بنابراین، در زمان ماجراجویی باختینی، شاهد نوعی «روایی‌گری» هستیم که توسط «کوچک‌روایت‌ها» (عباسی، ۱۳۹۵: ۳۸۰) متراکم شده است.

۲. نحوه بسط یافتن زمان ماجراجویی با آنچه در حالت عادی رخ می‌دهد متفاوت است، چرا که این زمان «فاقد تداوم زیست‌شناختی ساده یا تداوم تکاملی است» (باختین، ۱۳۹۰: ۱۴۳). بنابراین از نظر باختین، زمان ماجراجویی بستر «روایی‌گری» را فراهم می‌سازد. این زمان «فاقد توالی‌های زمانی تاریخی، روزمره، زندگی‌نامه‌ای و حتی زیست‌شناختی و تکاملی است. [...] در این نوع زمان، هیچ تغییری حاصل نمی‌شود: دنیا به یک شکل باقی می‌ماند، حیات زندگی‌نامه‌ای قهرمانان دگرگونی ندارد، احساساتشان عوض نمی‌شود و حتی شخصیت‌ها پیر نمی‌شوند» (همان: ۱۴۴-۱۴۵).

۳. باختین معتقد است که زمان ماجراجویی بستر حوادثی است که گویی در خلأ رخ می‌دهند، لذا از «زمان تهی» سخن می‌گوید: «این زمان تهی در هیچ‌جا نشانی از خود باقی نمی‌گذارد و ردپایی از آن یافت نمی‌شود» (همان: ۱۴۵)، در واقع زمان ماجراجویی همچون «وقفه‌ی غیرزمانی» (همان) بین دو نقطه آغازین و پایانی اثر ادبی در نظر گرفته می‌شود.

۴. مطالعه نشانه‌های پیوستار زمانی - مکانی در شعر پروین اعتصامی: قصیده «افسون دنیا»

شعر پروین اعتصامی در سبک‌شناسی منحصر به فردی قابل تأمل و بررسی است، نوعی نظم دلپذیر و ماندگار را می‌توان در تار و پود هر قصیده، یا هر مثنوی او درک نمود. به صورت کلی، مقصود قصیده‌سرا از سرایش قصیده «مدح» بیان شده است: قصیده «یعنی شعری که در آن قصد خاصی باشد و آن قصد در اصل مدح است. قصد در عربی به معنی توجه کردن و روی آوردن به کسی یا چیزی است و این توجه و قصد در قصیده، روی آوردن شاعر به ممدوح و مدح او است.» (شمیسا، ۱۳۸۹: ۲۷۳) اما در قصیده‌های پروین اعتصامی، غالباً با پند مواجه هستیم و نه مدح؛ پند و اندرز حکیمانه که

همچون هشدار یک چراغ افروز برای پوینده‌ای سرگردان و گمراه است. برای مثال هشدار گذر سریع عمر و مغتنم شمردن آن به شیوه‌های گوناگون در دیوان پروین اعتصامی وجود دارد. در ادامه، قصیده «افسون دنیا» در قالب عقاید و اندیشه‌های برگسون و باختین مورد بررسی قرار می‌گیرند و سعی می‌شود عناصر زمانی - مکانی آنها استخراج شود تا در راستای درک وجود یا عدم وجود پیوستار زمانی - مکانی تحلیل و تبیین شوند.

در قصیده «افسون دنیا» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)، با ترکیبی از ادراکات زمان عینی و زمان انتزاعی مواجه می‌شویم. برای دریافت این ادراک پیوستگی، می‌بایست اندیشه درونی واژگان مرتبط با زمان و مکان بررسی شود؛ به این معنی که جایگاه آن واژه از لحاظ معناشناسی و ارتباط آن با سایر اجزاء زبانی در همان بیت رصد شود. در مصرع نخست اولین بیت این قصیده، واژه «دنیا» به عنوان یک نشانه مکانی وجود دارد که گرچه متمم قید مکان محسوب نمی‌شود، اما از آنجا که در مصرع دوم، قید زمان «فردا» حضور دارد، به کارگیری واژه «دنیا» نشانه‌ای است که خواننده را از ابتدا وارد پیوستار زمانی - مکانی مورد نظر شاعر می‌کند.

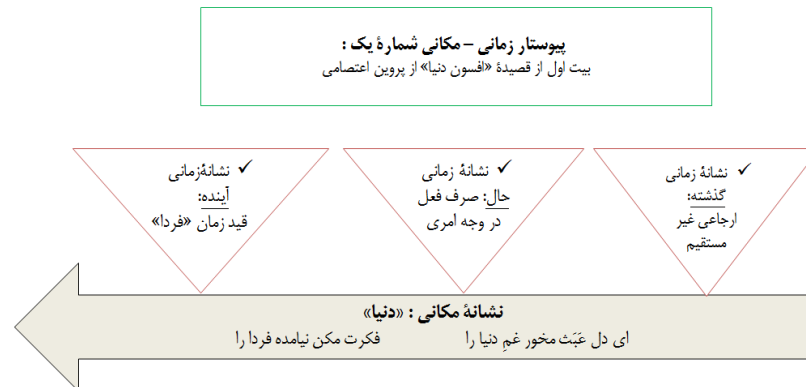
ای دل عبت مخور غم دنیا را

فکرت مکن نیامده فردا را

(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)

در مصرع نخست بیت فوق، «غم دنیا» می‌تواند استعاره‌ای از «غم روزگار» یا «غم زمانه» باشد. چنانچه منظور شاعر در این بیت، ترسیم توالی زمانی از گذشته تا آینده باشد، او به یک «مدت» (Bergson, 1975: 16) نامعین و نامحدود اشاره دارد که بیش از آن که جنبه «کمی» داشته باشد، واجد جنبه «کیفی» (Ibid.) است؛ چرا که هدف شاعر در راستای شرح کیفیت تجربه زمانی است و نه طول عینی آن. شاعر درصدد است که خواننده را آگاه سازد که کنش «بیهوده غصه خوردن» بر تجربه کیفی او از زمان حال تأثیر نامطلوب می‌گذارد. در ادامه، در مصرع دوم، شاهد گذر از تجسم کیفی زمان به تجسم «عینی» زمان یا «زمان متراکم» (باختین، ۱۳۹۰: ۱۳۷) هستیم: «فکرت مکن نیامده فردا را» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱). در واقع، در مصرع دوم، تجربه ادراک کمی زمان مورد نظر شاعر است. به این معنی که همان طور که نزد برگسون دیدیم که زمان به دو گونه تجزیه پذیر و تجزیه ناپذیر تقسیم می‌شد در اینجا، شاعر زمان اکنون را متمایز از زمان آینده می‌کند. واژه «فردا» حکم زمان آینده نامعلوم را دارد و گویی واژه «فردا» که تلویحاً همچون آینده‌ای نامشخص و مبهم تعبیر می‌شود، دلالتی بر تحقق معنایی واژه «عبث» در مصرع نخست است. با این دیدگاه می‌توان این تعبیر را داشت که: از آنجا که آینده نامعلوم است، فکر کردن و غصه خوردن درباره آن امری بیهوده است. همچنین پیوستار زمانی - مکانی باختینی در این دو مصرع قابل ادراک است: در مصرع دوم به یک پیوستگی زمانی از حال به آینده اشاره شده است. با این تفسیر که وجه امری فعل «فکرت مکن» اشاره به زمان حال دارد و قید زمان «فردا» که نقش مفعول برای فعل فکر کردن را عهده‌دار است، هم‌زمان پیوستگی زمانی به سوی آینده را نشان می‌دهد، بنابراین پیوستار زمانی - مکانی با به کارگیری واژه «دنیا» در مصرع نخست، کامل شده است. چون همان طور که بیان شد، طبق نظر باختین، زمان «بعد چهارم مکان» و «رکن اصلی» در پیوستار زمانی - مکانی است. (باختین، ۱۳۹۰: ۱۳۸) لذا در این پیوستار، زمان به واسطه تعین مکان یا فضایی که به آن تعلق دارد، شناسایی می‌شود. اما بر اساس دیدگاه برگسون، آیا واژه «فردا» در بیت فوق، در دسته بندی دریافت زمانی عینی قرار دارد یا ذیل مفهوم زمان انتزاعی گنجانده می‌شود؟ برای پاسخ به این پرسش، ابتدا می‌بایست ماهیت زمانی مورد نظر شاعر، با توجه به معنای این واژه در این بیت را از لحاظ کمی و کیفی بررسی کرد. برای آنکه قید زمان «فردا» در بیت فوق همچون نشانه زمان عینی که واجد خصوصیت کمی است، در نظر گرفته شود، باید بتوانیم امکان محاسبه و شمارش عینی بر اساس قوانین ریاضی را برای این قید زمان متصور شویم. برای مثال، در جمله «خواهرم فردا از سفر برمی‌گردد.» منظور از کلمه فردا توسط محاسبه عینی مشخص می‌شود؛ یعنی به صورت عینی، روز بعد از روزی که گوینده جمله مورد نظر را نقل کرده است، مصادف با فردا است. حال آن که واژه «فردا» در بیت فوق لزوماً به روز بعد از روز سرایش شعر اشاره ندارد. بلکه علاوه بر روز بعد، مجموعه‌ای از روزهای آینده را

نیز در بردارد، بر همین اساس است که می‌توان گفت این واژه به آینده‌ای نامعلوم و مبهم و در نتیجه «غیر عینی» اشاره دارد. بنابراین قید زمان «فردا» در بیت فوق دارای مفهوم کثرت کیفی^۷ (Bergson, 1975 : 16) است. همچنین، نشان‌دهنده مکانی «دنیا» در مصرع اول بیت فوق نیز ادراکی انتزاعی از فضا را مجسم می‌سازد، چرا که منظور شاعر می‌تواند جهان‌های مادی و معنوی یا انتزاعی متفاوت باشد. بنابراین، در بیت فوق، وجه کیفی زمان و مکان از نظم و پیوستگی معنایی برخوردارند. وانگهی، پیوستار زمانی - مکانی بیت فوق به صورت نمودار ذیل قابل تصور است:

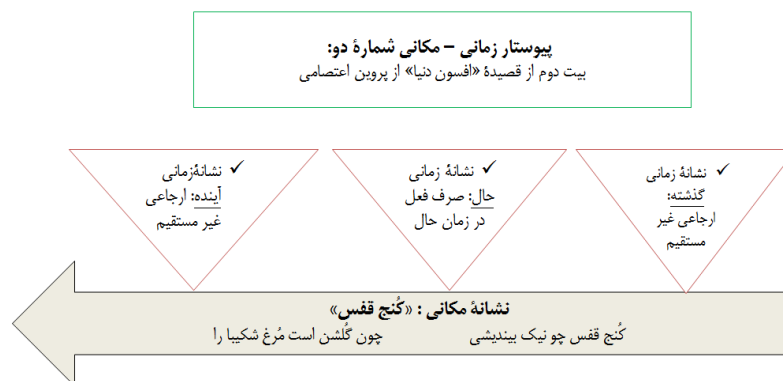
در جمله ابزاری وجود دارد که خواننده را متوجه زمان وقایع جاری در متن می‌کند: قیدهای زمان، متمم قید زمان و شناسه فعلی در مورد افعال صرف‌شده از جمله این ابزار هستند. به بیان دیگر، در بیت نخست قصیده «افسون دنیا» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱) ابزار زبانی لازم برای ادراک زمان‌های سه‌گانه به صورت توأم وجود دارد و همچنین هر سه زمان گذشته، حال و آینده در پیوستگی با یکدیگر قرار دارند. هرچند که نشانه زمان گذشته به صورت عینی توسط قید زمان گذشته یا صرف فعل به زمان گذشته در این بیت ملموس نیست، اما به صورت بالقوه از طریق فعل امری در عبارت «عبث مخور غم دنیا را»، زمان گذشته به نحوی انتزاعی تداعی می‌شود، چون نویسنده به کنشی اشاره دارد که پیشتر آغاز شده است و صرفاً مربوط به زمان حال نیست. بدین خاطر زمان گذشته در قالب ارجاعی غیرمستقیم ادراک می‌شود. در واقع، ادراک زمان حال، برابر با ادراک زمان گذشته نیز قلمداد می‌شود، چرا که در بطن و در حافظه یک واژه که نشانگر زبانی ارجاع‌کننده به زمان حال است، اشاره ضمنی و تلویحی به زمان گذشته نیز مستتر است. این امر دلالت بر این دارد که زمان حال به خودی خود به صورت مجز و منفک وجود ندارد و در زنجیره متصل به گذشته خود قرار دارد.

در بیت دوم همین قصیده، با وجود آنکه به دو نشانه مکانی اشاره شده است، هیچ نشان‌دهنده زمانی به صورت عینی وجود ندارد:

چون گلشن است مرغ شکبیا را کنج قفس چو نیک بیندیشی
(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)

در بیت فوق، با توجه به معنای دریافت‌شده از مصرع اول و دوم، درمی‌یابیم که واژه «کنج قفس» مفعول فعل اندیشیدن است: یعنی «چو نیک بیندیشی [به] کنج قفس» و نه ظرف مکان. علاوه بر آن، در مصرع دوم از همین بیت، این فضا یعنی «کنج قفس» به «گلشن» تشبیه شده است و «چون» ادات تشبیه است. واژه «گلشن» ظرف مکان است و در پیوستار زمانی - مکانی ای که می‌توان برای این بیت متصور شد، این واژه به مکانی در بازه زمانی حال تا آینده به صورت بالقوه اشاره دارد. البته افعال هر دو مصرع به زمان حال اشاره دارند، اما زمان آینده به صورت ارجاعی غیرمستقیم قابل ادراک است، چون پس از نیک اندیشیدن به «کنج قفس» است که قفس تبدیل به «گلشن» خواهد شد. بنابراین ادراک مکانی واژه «گلشن» در نتیجه یک توالی

زمانی است. حال پرسش اول این است که این توالی زمانی واجد خصوصیت کیفی زمانی است یا کمی؟ و پرسش دوم: آیا اشاره به زمان تهی دارد یا غیرتهی؟ در پاسخ به پرسش اول: برای آنکه تجربه زمانی واجد خصلت کمی شود، می‌بایست «تعدد تمایز یافته» (Bergson, 1975: 16) را در درون خود داشته باشد، به تعبیر دیگر نیاز است که بتوان واحدهای زمانی مجزا را برای گذر از یک کنش به کنش بعدی ادراک کرد. در این بیت، میان کنش «نیک اندیشیدن در کنج قفس» و کنش «خود را در گلشن پنداشتن» واحدهای زمانی مشخصی به‌عنوان معیار وجود ندارد، بلکه تنها عاملی که باعث تحقق کنش دوم می‌شود خصلت «شکیبایی» است که در مصرع دوم آمده است. لذا از طریق صبر و شکیبایی است که در ادراک و نوع بینش اندیشنده تفاوت حاصل می‌شود و نه از طریق گذشت مدتی معینی از زمان. بر این اساس مقصود شاعر ادراک تجربه کیفی از زمان است و نه تجربه کمی. در پاسخ به پرسش دوم: همان‌طور که نزد باخنین ملاحظه شد، «زمان تهی» دارای یک ویژگی بنیادین است که او را از زمان گذرنده جدا می‌کند: زمان تهی «فاقد تداوم زیست‌شناختی یا تداوم تکاملی است» (باخنین، ۱۳۹۰: ۱۴۳). اما در این بیت، تداوم زمانی منجر به تکامل در اندیشه می‌شود، بنابراین زمان مورد نظر، گرچه زمان کمی نیست، زمان تهی محسوب نمی‌شود. در پیوستار زمانی - مکانی بیت مذکور، تقدم و تأخر دو کنش اندیشیدن و پنداشتن باعث می‌شود که پیوستگی حال به آینده ایجاد شود. ضمن آنکه صفت «شکیبا» به فاعلی اشاره دارد که واجد ویژگی شکیبایی و صبر است و از جمله مؤلفه‌های معنایی که در بطن واژه شکیبایی و صبر ادراک می‌شود همانا امید به آینده است، بنابراین زمان آینده نه به صورت عینی بلکه به صورت انتزاعی و ارجاعی غیرمستقیم در پیوستار زمانی - مکانی بیت فوق ادراک می‌شود. نمودار ارتباط میان مؤلفه‌های معنایی زمان‌های سه‌گانه در ادامه ترسیم شده است:

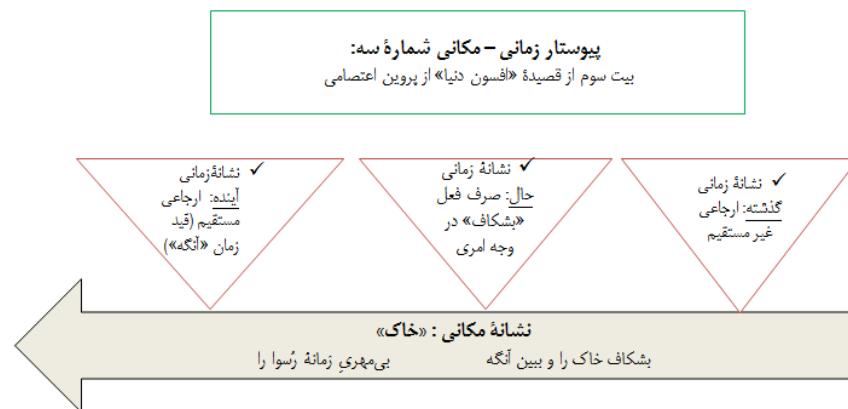

در بیت فوق، تنها نشانه زمانی - مکانی که به صورت عینی وجود دارد واژه «کنج قفس» است و با توجه به افعال صرف‌شده درمی‌یابیم که تنها زمان عینی در بیت فوق زمان حال است. اما از آنجا که فرایند دگرگونی و تبدیل «قفس» به «گلشن» مستلزم یک توالی زمانی است، زمان گذشته با تداعی وضعیت قبلی که همان «قفس» است و زمان آینده با اشاره به وضعیت بعدی که «گلشن» است به صورت ضمنی در بافتار متن دریافت می‌شوند. از طرفی دیگر، این فرایند دگرگونی واجد «کثرت کیفی» از منظر برگسون است، (Bergson, 1975: 16) چرا که نمی‌توان به صورت عینی لحظات یا واحدهای زمانی با تعداد معینی را برای سپری شدن این فرایند محاسبه کرد.

در ادامه این قصیده، در بیت سوم، پیوستار زمانی - مکانی واجد خصوصیتی به‌مراتب انتزاعی‌تر از دو بیت پیشین است:

بی‌مهری زمانه رُسا را بشکاف خاک را و ببین آنچه
(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)

در بیت فوق، دو فعل امری «بشکاف» و «ببین» گرچه ظاهراً به زمان حال اشاره دارند، اما از آنجا که کنش شکافتن خاک به قصد یافتن آنچه که پیشتر در درون خاک پنهان شده بود، به کار رفته است، پیوستگی زمان حال به گذشته از این رهگذر ادراک می‌شود. همچنین این پیوستگی به زمان آینده نیز اشاره دارد، چرا که دو فعل «بشکاف» و «ببین آنچه» به صورت هم‌زمان رخ نمی‌دهند، بلکه ابتدا کنش شکافتن و سپس کنش دیدن انجام می‌شود.

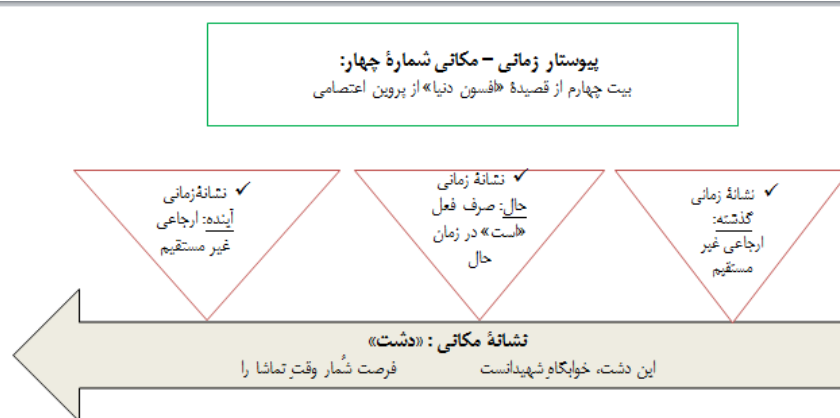
از آنجا که قید زمان «آنچه» در انتهای مصرع نخست بیت فوق، به تقدم فعل شکافتن و تأخر فعل دیدن اشاره دارد، در پیوستار زمانی - مکانی بیت فوق همچنان هر سه زمان گذشته، حال و آینده به صورت بالقوه و انتزاعی دریافت می‌شوند. ادراک زمان در مفهوم بیت فوق خصلت «کیفی» دارد، چون نمی‌توان واحدهای زمانی دقیق و عینی را بین دو کنش «شکافتن خاک» و «دیدن زمانه رسوا» برشمرد. در واقع، در بیت فوق نشان‌دهندگان زمانی و مکانی به نحوی مکمل ادراک یکدیگر شده‌اند و به صورت توأم معنا می‌یابند.

در پیوستار زمانی - مکانی شماره چهار، حضور نشان‌دهنده مکانی به همراه صفت اشاره «این» در ترکیب «این دشت» باعث شده است تا نزد خواننده اثر، ادراکی موازی با پیوستگی زمانی و مکانی گفته‌پردازی پدید آید:

فرصت شمار وقت تماشا را این دشت، خوابگاه شهیدانست
(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)

صفت‌های اشاره زمان - مکانی که باعث تلاقی پیوستار زمانی - مکانی نزد خواننده و گفته‌پرداز می‌شود اتصال‌دهنده^۸ (Schott-Bourget, 1999: 2001) نام دارد، چرا که خواننده متن را به زمان و مکان بیان‌شده توسط گفته‌پرداز متصل می‌نماید. به این ترتیب صفت اشاره «این» برای نشان دادن مکان در لحظه گفته‌پردازی به کار رفته است و این لحظه در زمان حال تحقق یافته است، چرا که فعل در زمان حال «است» صرف شده است. به این ترتیب، پیوستگی زمانی - مکانی حال و اکنون هم در متن و هم نزد خواننده متن خلق شده است: این لحظه و این مکان خلق شده در «الان» و «اینجا» نزد شاعر و خواننده گویی فراتر از یک لحظه موقت است، چنان که تا مدت‌ها می‌تواند استمرار داشته باشد. استمرار زمانی نزد برگسون از ماهیت «کیفی» زمانی حکایت دارد: بر اساس این ویژگی زمان است که با «زمان تجزیه‌ناپذیر» مواجه می‌شویم. (Bergson, 1975: 19) گویی «این دشت» مورد نظر شاعر همچنان به این شکل بوده، هست و خواهد بود؛ به بیانی دیگر، نمی‌توان نقاط تفکیک‌کننده‌ای را در پیوستار زمانی - مکانی مورد نظر شاعر ایجاد کرد. از طرفی دیگر، تنها به واسطه تجربه کیفی از زمان است که می‌توان میان این ادراک که «این دشت [دنیا] خوابگاه شهیدان است»

(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱) و تحقق کنش مغتنم شمردنِ عمر یا زمان که در مصرع دوم «فرصت شمار وقت تماشا را» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱) آمده است، پیوستگی و تداوم زمانی برقرار کرد و این ارتباط لازمه کسب تجربه کیفی از زمان است و نه کمی. چون تعداد واحد زمانی مشخصی برای تحقق مغتنم شمردن زمان قابل تصور نیست، بلکه چگونگی کیفیت تجربه زمان است که اندیشنده را به مقصود مورد نظر شاعر سوق می‌دهد. به این ترتیب پیوستار قابل ترسیم برای این بیت، به صورت نمودار زیر می‌تواند تصور شود:

در نمودار فوق، بر اساس وجود پیوستگی و استمرار زمان و مکان اکنون با زمان گذشته و آینده، هم‌زمان که هر سه زمان قابل ادراک است، هیچ نقطه تمایزی بین گذشته، حال و آینده نمی‌توان تجسم کرد. به این علت که - همان‌طور که اشاره شد - نزد برگسون آنگاه که زمان واحدِ خصلت کیفی شد و نه کمی، دیگر غیرقابل تفکیک می‌شود. در بیت فوق، زمان حال به واسطه صرف فعل بودن در زمان حال در مصرع نخست و صرف فعل شمردن در وجه امری در مصرع دوم قابل دریافت است و این منجر به اثبات وجود زمان حال می‌شود. اما ادراک زمان گذشته و آینده چگونه به وجود می‌آید؟ در واقع، ارجاع به زمان‌های گذشته و آینده به صورت ارجاعی غیرمستقیم است، چون با توجه به معنای عبارت «خوابگاه شهیدان» پی به کنشی در زمان گذشته می‌بریم. به عبارتی دیگر در عبارت «خوابگاه شهیدان» مصداقی را که بتوان جزئیات زمانی را تجسم کرد، به صورت عینی نمی‌توان متصور شد، چرا که توضیحات مشخص‌کننده زمانی درباره واژه «شهیدان» ارائه نشده است، اما از آنجا که «خوابگاه شهیدان» به دشت نسبت داده شده است، فراتر از آنکه تبدیل به استعاره شده است، جنبه‌ای نمادین نیز در درون خود دارد. در توضیح رابطه «نماد» و «مصداق»، بر اساس عقیده آگدن و ریچاردز^۹ در کتاب ایشان به نام معنای معنی، رابطه‌ای غیرمستقیم میان آن نماد و مصداق برقرار است:

«میان نماد و مصداق، تنها رابطه معتبر را می‌توان رابطه غیرمستقیم دانست. در چنین شرایطی، نماد صرفاً نشانگرِ مصداقی است که گوینده مورد نظر دارد. به عبارت دیگر، نماد و مصداق در پیوند مستقیم با یکدیگر نیستند، و اگر به دلایل دستوری، نوعی رابطه مستقیم میان این دو را مفروض بدانیم، در کاربرد واژه "رابطه" به خطا رفته‌ایم.» (آگدن و ریچاردز، ۱۳۹۷: ۵۸)

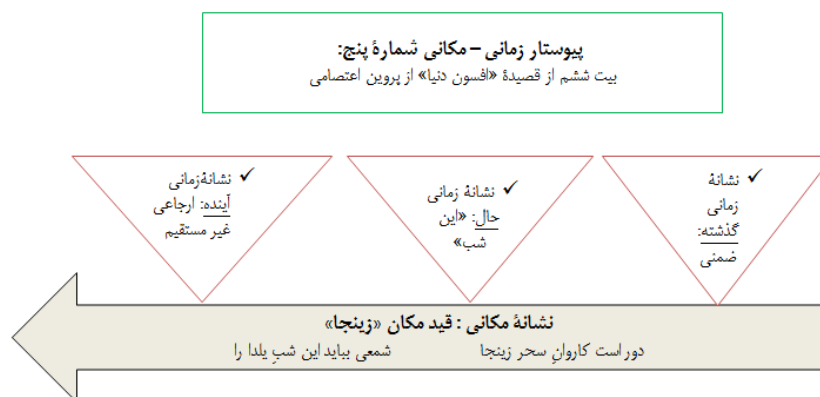
بدین ترتیب در بیت فوق، دشت نماد «خوابگاه شهیدان» است، چون شاعر با نیت ویژه‌ای این مصداق را به کار برده است، اگر شاعر به دشت معینی اشاره کرده بود که در بیت‌های قبلی یا بعدی به آن برمی‌خوردیم، کارکرد «خوابگاه شهیدان» تنها استعاره باقی می‌ماند، اما از آنجا «این دشت» به صورت عام آمده است، می‌توان استنباط کرد که منظور شاعر پهنه گیتی است، در این حالت کارکرد نمادین آن منجر به هم‌افزایی با ادراک زمان و مکان حال

نزد خواننده اثر می‌شود. به این خاطر که اگر مقصود شاعر از «این دشت» به طور مشخص دشتی با اسم خاص و در نقطه جغرافیایی خاصی بود، در آن صورت، میان ادراک زمان و مکان «اکنون» و «اینجا» که به صورت موازی در متن و نزد خواننده در جریان است نقطه انفصال ایجاد می‌شد. در حالی که چنین نیست و توسط یک اتصال دهنده مکانی، یعنی صفت اشاره «این» پیوستگی زمانی - مکانی میان زمان گفته‌پردازی متن و زمان خوانش متن ایجاد شده است. در مورد نحوه ارجاع به زمان آینده نیز به همین صورت ارجاعی غیرمستقیم است و می‌توان اشاره به آینده را از مصرع دوم بیت فوق استنباط کرد: در «فرصت شمار وقت تماشا را» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱) نوعی امید به آینده وجود دارد، آینده‌ای که در «وقت تماشا» رقم خواهد خورد.

در مصرع نخست بیت ششم از قصیده «افسون دنیا»، به دلیل عدم وجود قید زمان، تنها نشانه زمانی ارجاعی مستقیم که خواننده را مستقیماً از پیوستار زمانی - مکانی آگاه می‌کند، زمان فعل صرف شده است:

شمعی بیاید این شب یلدا را
دور است کاروان سحر زینجا
(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)

از طریق صرف فعل «بودن» در زمان حال: «است» در «دور است کاروان سحر زینجا» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)، تنها نشانه ارجاعی مستقیم زمان در مصرع نخست در زمان حال ادراک می‌شود، اما از آنجا که مصرع نخست بیت فوق، نقش جمله پیرو را دارد، این ادراک زمانی در پیوستگی با مصرع دوم قرار دارد که عبارت پایه است. در واقع، مصرع اول و دوم یک جمله ناهمپایه را تشکیل داده‌اند و معنای مصرع دوم از طریق مصرع نخست کامل می‌شود. به این ترتیب، دلیل و علت تحقق کنش اصلی مصرع دوم، در مصرع نخست بیان شده است. همچنین فعل مصرع دوم، به عنوان عبارت پایه این جمله ناهمپایه، فعل «بایستن» است که در وجه امری «بیاید» صرف شده است و نشانه زمان حال به صورت مستقیم و همچنین ارجاع ضمنی به آینده است. چرا که در مصرع دوم، علاوه بر شناسه فعلی، یک نشان دهنده زمانی دیگر از طریق ترکیب «این شب یلدا» خواننده را در جریان پیوستار زمانی این جمله قرار می‌دهد: پیوستاری که بر پیوستگی زمان حال تا آینده نزدیک پیش رو، یعنی تا پایان شب مورد نظر تأکید دارد. همچنین، توالی زمانی این آینده نزدیک از طریق تأکید گفته‌پرداز بر «دور بودن کاروان سحر» در مصرع اول، تا آینده دورتر تداوم می‌یابد و پیوستگی معنایی را تشکیل می‌دهد. بدین ترتیب در نمودار زیر پیوستار زمان‌های متفاوتی که در بیت ششم از قصیده «افسون دنیا» مواجه هستیم، به تصویر کشیده شده است:

در واقع از آنجا که زمان مضارع، هر لحظه در حال سپری شدن است، زمان حال سپری شده پیوستگی زمانی میان گذشته و آینده را حفظ می‌کند، و

آن لحظه که آینده ادراک شود، زمان حال به گذشته تبدیل شده است. بنابراین زمان گذشته به‌طور ضمنی و غیرمستقیم وجود دارد. زیرا بنا بر نظر برگسون، قاعدهٔ اساسی خط سیر زمان پویایی^{۱۰} است:

مادامی که روی خط سیر زمان، نقطه‌ای را در مکانی خلاف جهت حرکت خط نگه دارید، [در طول آن مسیر] بسته به محل مبدائی که آن نقطه را به محل مقصد مرتبط می‌کنید، آن نقطه لحظه به لحظه روی آن خط گاه به صورت ساکن و گاه در حال جنبش ظاهر می‌شود. (Bergson, 1975: 20)

در واقع، بنا بر اصل «گذرندگی» در نظریهٔ زمان هوسرل^{۱۱}، از آنجا که زمان ماهیتی متحرک دارد، این نقطه متحرک فرضی در کلیت پیوستار زمانی - مکانی حافظه گذشته خود را حفظ می‌کند:

«پدیدهٔ گذرنده یک پیوستگی و تداومی از دگرگونی‌های ثابت است که واحدی تفکیک‌ناپذیر را می‌سازند که نه قابل تجزیه به اجزایی است که بتوانند مستقلاً موجود باشند و نه قابل تفکیک به مراحل یا نقاط پیوستگی [مراحل] است که بتوانند مستقلاً وجود داشته باشند. (رشیدیان، ۱۳۸۴: ۵۰۱)

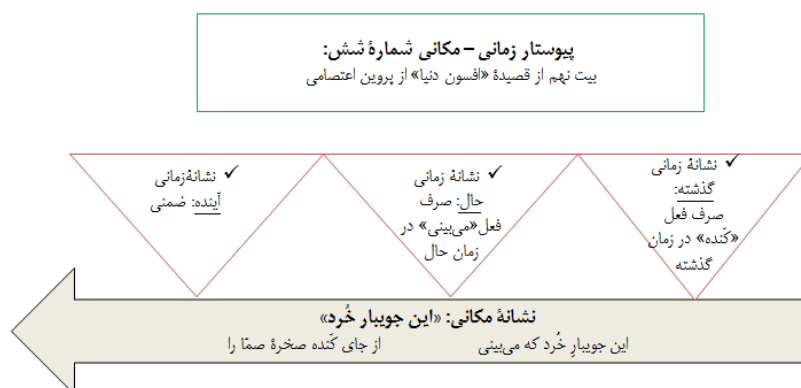
بنابراین پیوستگی میان گذشته، حال و آینده در خط سیر زمانی برگسون دائماً استمرار می‌یابد و این استمرار ناشی از پویایی و تکاپوی ذاتی عنصر زمان است: «اگر از ویژگی حرکتی نقطه روی خط سیر زمان، پویایی را که جوهرهٔ آن است جدا کنیم، دیگر ادراک آن مانند قبل نخواهد بود.» (Bergson, 1975: 20) بر این اساس، با وجود آنکه در بیت ششم این قصیده، نشان‌دهندهٔ زمان گذشته به‌طور مستقیم وجود ندارد، اما ادراک ضمنی زمان گذشته در خط سیر زمان همچنان وجود دارد. از طرف دیگر، در ترکیب «این شب یلدا» در مصرع دوم بیت ششم این قصیده: «شمعی نباید این شب یلدا را» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)، به‌واسطهٔ حضور صفت اشارهٔ «این»، امکان اتصال زمانی میان گفته‌پرداز و خوانندهٔ اثر به وجود می‌آید، زیرا صفت اشاره به عنوان بالفعل‌کننده^{۱۲} (Schott-Bourget, 2001: 45) عمل می‌کند و همانند حرف تعریف، ماهیت بالقوهٔ زمان «شب یلدا» را در جمله بیان‌شده محقق می‌سازد.

در بیت نهم از این قصیده نیز با صفت اشاره‌ای که برای نشانهٔ مکانی به کار رفته است و نقش اتصال‌دهنده را ایفا می‌کند مواجه هستیم، وجود نشانهٔ مکانی بر استمرار پیوستگی مکان با زمان در خط سیر زمان تأکید دارد:

از جای کنده صخرهٔ صمّا را این جویبار خُرد که می‌بینی

(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱)

در پیوستار شمارهٔ شش، نمود نشانه‌های زمانی-مکانی در بیت نهم قصیدهٔ «افسون دنیا» مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

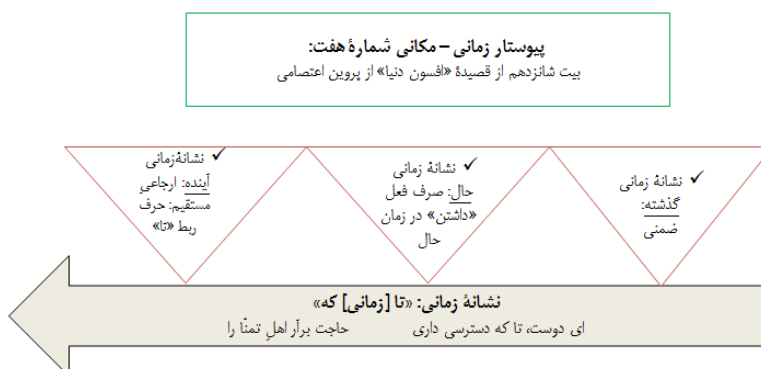

در واقع، برخلاف بیت ششم که از طریق پیوستار زمان به ادراک پیوستگی میان عناصر زمانی - مکانی دست یافتیم، در بیت نهم، به واسطه پیوستار مکانی است که امکان دریافت تداوم زمانی - مکانی محقق می‌شود. صفت اشاره مکان "این" همچون اتصال دهنده (Schott-Bourget, 2001: 78) مکانی است و باعث می‌شود میان ادراک گفته‌پرداز و مخاطب از لحاظ زمانی - مکانی هم‌زمانی و پیوستگی به وجود بیاید. در بیت نهم، نشانه زمانی مضارع از طریق فعل «می‌بینی» در مصرع اول دریافت می‌شود و نشانه زمانی گذشته در مصرع دوم توسط صرف فعل «از جای کنده» در زمان ماضی با صورت کامل «کنده است» ادراک می‌شود. با وجود آنکه نشانه زمانی آینده به‌طور مستقیم وجود ندارد اما از طریق ارائه مفهوم گذرندگی جویبار در هر دو مصرع این بیت، پیوستگی میان گذرندگی مکانی به گذرندگی زمانی به وجود آمده است. چرا که برای تحقق کنش گذر جویبار و طی نمودن یک فاصله مکانی، نیاز هم‌زمان به گذر زمان و طی نمودن یک مدت زمانی است. در این بیت هر دو جنبه کمی و کیفی زمان مد نظر است. ویژگی کیفی آن از این جهت که در اثر کثرت زمانی (Bergson, 1975 : 16) در لحظه جاری بودگی جویبار است که کنش از جا کندن «صخره صمّا» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۱) محقق شده است و ویژگی کمی از این منظر که بر اثر تداوم عینی زمان متوالی است که توانایی تکان دادن صخره توسط جویباری کوچک فراهم شده است.

در بیت شانزدهم از قصیده «افسون دنیا»، بررسی اندیشه درونی واژه «تا» منجر به ادراک نقش آن در ایجاد پیوستگی زمانی می‌شود، چرا که از طریق حرف ربط «تا» پیوستگی زمانی - مکانی از حال به آینده ادراک می‌شود:

حاجت برآر اهل تمّنا را ای دوست، تا که دسترسی داری
(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۲)

در مصرع نخست، حرف ربط «تا» اشاره به لحظه پایان زمان کنش "دسترسی داشتن" دارد، در واقع، برهه‌ای که شخص دسترسی و توان برآوردن حاجت دیگران را دارد، توسط این حرف ربط مورد تأکید قرار گرفته است. از آنجا که این برهه زمانی تابع پدیده «گذرندگی» (رشیدیان، ۱۳۸۴: ۵۰۱) است، در درون خود، بر پیوستار گذشته ← حال ← آینده اشاره دارد. بنابراین با زمان کیفی (Bergson, 1975 : 16) مواجه هستیم، چون میزان و تعداد واحدهای زمانی این برهه اشاره‌شده نامشخص است.

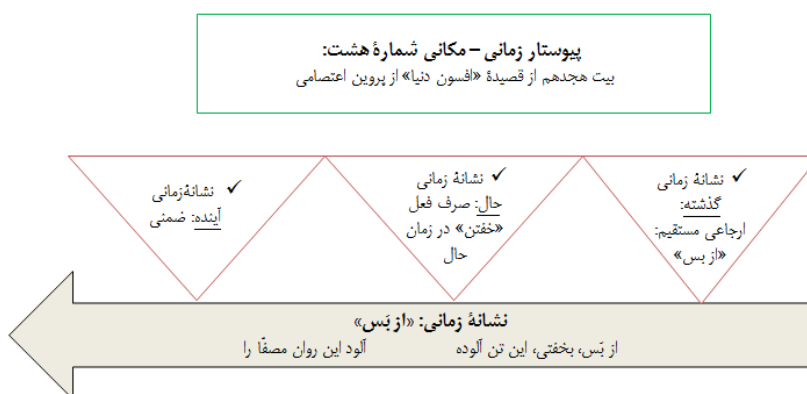

در نمودار فوق، هر سه زمان گذشته، حال و آینده در بطن گذار از زمان حال به آینده در بیت شانزدهم وجود دارند.

به همین ترتیب در بیت هجدهم، این گذار زمانی توسط حرف اضافه مرکب «از بس» ادراک می‌شود، با این تفاوت که به جای گذار از حال به آینده که در بیت شانزدهم شاهد بودیم، این بار با گذار زمانی از گذشته به حال مواجه هستیم:

آلود این روان مصفا را
از بس بختی، این تن آلوده
(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۲)

در بیت جدول شماره ۸، کارکرد پیوندواژه «از بس» با حرف ربط «تا» که در بیت جدول شماره ۷ بررسی شد، در تضاد قرار دارد، چرا «تا» در «تا که دسترسی داری» (اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۲) به توالی زمانی از حال تا آینده‌ای نامعلوم اشاره دارد، ولی «از بس» در «از بس بختی، این تن آلوده» (همان) نشانگر توالی زمانی از گذشته تا حال است. نمودار زمانی - مکانی بیت هجدهم به این صورت ارائه می‌شود:

بر اساس اصل «گذرندگی» که به واسطه گذار از گذشته به حال قابل ادراک است، زمان آینده به صورت ضمنی درک می‌شود، چرا که کنش «خفتن» در مصرع «از بس بختی، این تن آلوده» (همان) و کنش «آلودن» در مصرع «آلود این روان مصفا را» (همان) در رابطه علی و معلولی قرار دارند، چون «خفتن» باعث «آلودن» شده است. لذا تحقق چنین رابطه‌ای نیاز به گذار از گذشته به آینده است.

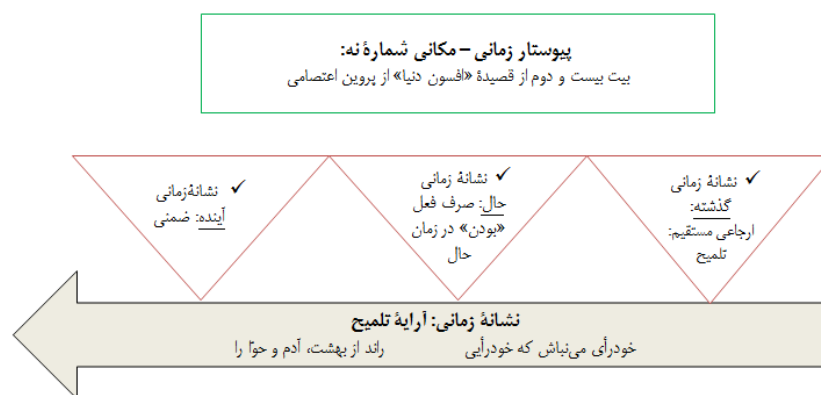
در ادامه، در بیت بیست و دوم، با استقاده از آرایه تلمیح، تداعی زمان گذشته و ارجاع آن به زمان حال میسر شده است:

راند از بهشت، آدم و حوا را

خودرأی می‌نباش که خودرأیی

(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۲)

در بیت فوق، ضمن اشاره به رانده شدن حضرت آدم و حوا از بهشت، این واقعه تاریخی به عنوان معلول برای علت که «خودرأیی» است در نظر گرفته شده است و گفته‌پرداز این رابطه علیت را در خطاب به خواننده متن به کار می‌برد. به این ترتیب، از طریق صرف فعل «بودن» در وجه امر است که زمان حال گفته‌پرداز به زمان حال خواننده اثر متصل می‌شود. بنابراین با دو نوع اتصال زمانی مواجه هستیم: ۱. اتصال زمان حال گفته‌پرداز به اکنون مخاطب؛ ۲. اتصال زمان گذشته به زمان حال از طریق اشاره به واقعه‌ای تاریخی. از طریق این اتصالات زمانی است که اتصالات مکانی نیز قابل تصور است. چون رانده شدن از بهشت و ورود به عرصه دنیا نه تنها برای حضرت آدم و حوا، بلکه برای مخاطب گفته‌پرداز نیز صادق است. پیوستگی زمانی - مکانی این بیت در نمودار زیر قابل بررسی است:

در بیت فوق، زمان آینده در بطن گذار از واقعه‌ای تاریخی به زمان حال به طور ضمنی ادراک می‌شود. کاربرد آرایه تلمیح بدون واسطه در بیت بعد، یعنی بیت بیست و سوم، نشانه تأکید پیوستگی زمانی - مکانی گذشته به آینده است.

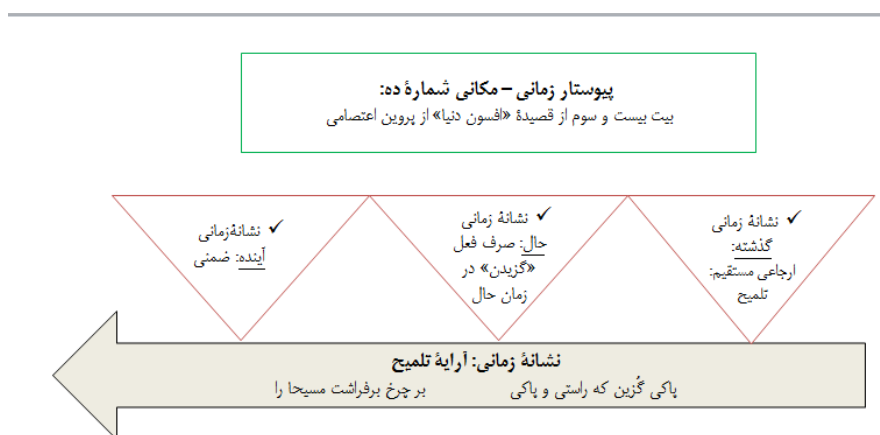
در بیت بیست و سوم، به واقعه عروج حضرت عیسی مسیح اشاره شده است:

پاکی گزین که راستی و پاکی

بر چرخ برفراشت مسیحا را

(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۲)

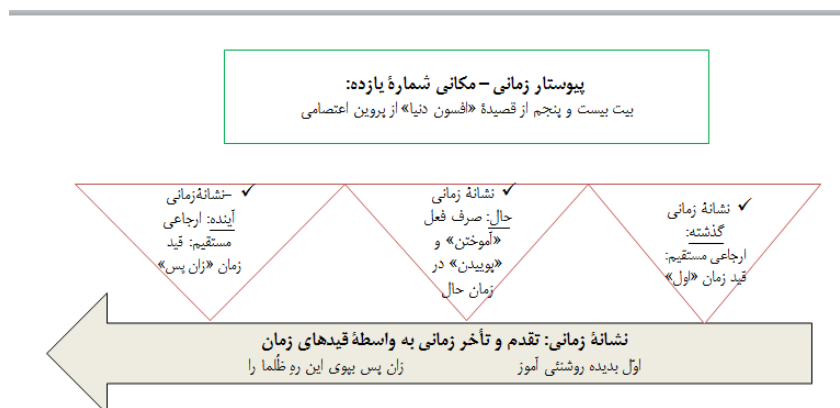
پیوستگی‌های زمانی - مکانی اشاره شده در بیت بیست و دوم در تفسیر بیت بیست و سوم نیز صادق است و تجسم نشان‌دهندگان زمانی - مکانی بیت فوق به صورت نمودار ذیل ارائه می‌شود:

و اما در بیت بیست و پنجم از قصیده «افسون دنیا»، از طریق تقدّم و تأخر زمانی، امکان ایجاد پیوستار زمانی حاصل شده است:

زان پس بیوی این ره ظلما را
اول بدیده روشنی آموز
(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۲)

در این بیت تقدّم زمانی با قید «اول» و تأخر زمانی با قید «زان پس» بیان شده است، لذا سیر زمان‌های سه‌گانه در بطن این رابطه زمانی محقق می‌شود. نمودار ذیل بیانگر پیوستار زمان‌های گذشته - حال - آینده در بیت بیست و پنجم از قصیده «افسون دنیا» است:

در نمودار فوق، با وجود آنکه، زمان فعل در هر دو کنش مقدم و متأخر در وجه امر به زمان حال است. اما این زمان حال در فعل «آموز» که مقدم بر فعل «بیوی» است، دارای ارزش متفاوت است، چرا که کنش آموختن، به دلیل قید زمان «اول» دارای ارزش زمان گذشته است و کنش پویدن ارزش زمان آینده را از رهگذر قید زمان «زان پس» تداعی می‌کند.

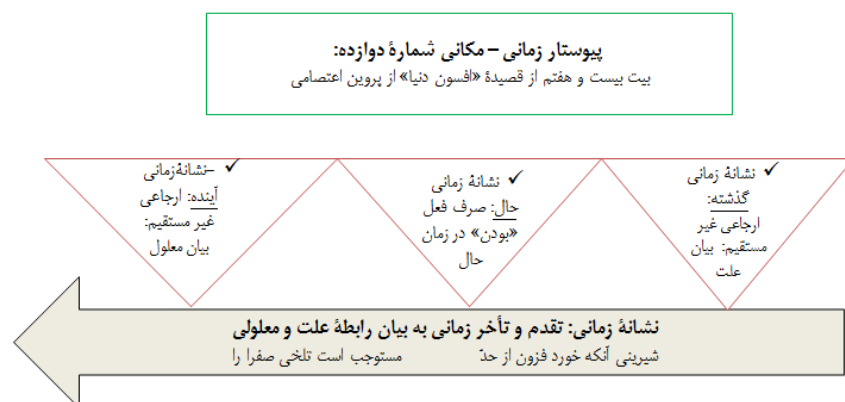
ولی، در بیت بیست و هفتم، تقدّم و تأخر دو کنش «خوردن» و «مستوجب بودن» بدون قید زمان و تنها از طریق ادراک رابطه علت و معلولی بیان می‌شود:

مستوجب است تلخی صفرا را

شیرینی آنکه خورد فزون از حدّ

(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۲)

در بیت فوق، کنش «خوردن» در زمان گذشته رخ داده است و بیانگر علتی است که معلول آن تلخی صفرا است. لذا هرچند قید زمان وجود ظاهری ندارد، تقدم و تأخر دو کنش متفاوت در بطن رابطه علت و معلولی نشانگر وجود زمان‌های سه‌گانه است. در نمودار زیر، جایگاه زمان‌های گذشته - حال - آینده ترسیم شده است:

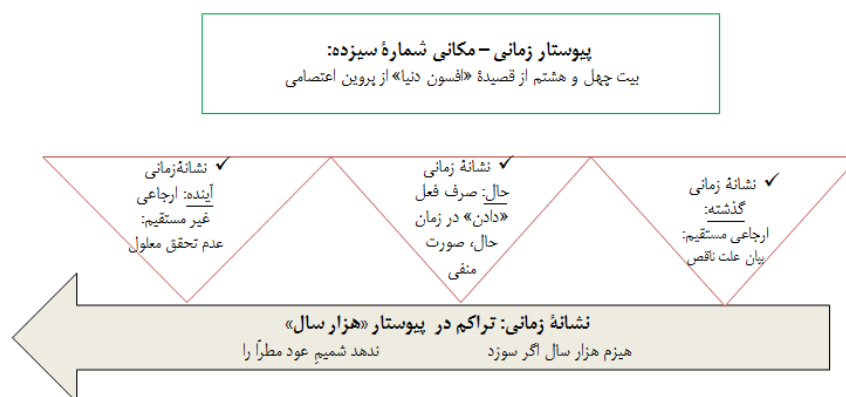
در بیت چهل و هشتم، با ادراک ملموس یک پیوستار زمانی هزارساله، استمرارِ زمانِ کمی در بطنِ تداومِ زمانیِ انتزاعی گنجانده شده است:

نهدد شمیمِ عود مطرًا را

هیزم هزار سال اگر سوزد

(اعتصامی، ۱۳۷۲: ۱۳)

در بیت فوق، رابطه علیّت ناقص برقرار است، چرا که وجود علت ناقص: «هزار سال سوختن هیزم» منجر به عدم تحقق معلول: «دادن شمیمِ عود» شده است. اما همان پیوستار زمانی - مکانی که در تفسیر رابطه علیّت مربوط به بیت بیست و دوم در پیوستار شماره نه بیان شد، در اینجا نیز حاکم است. درواقع، رابطه علیّت در هر شکل تام یا ناقص منجر به ادراک پیوستگی زمانی می‌شود؛ همچون پُلّی که زمان گذشته را به حال یا آینده پیوند می‌دهد. لذا نمودار این بیت زمان‌های سه‌گانه را در بطن خود دارد:

بدین ترتیب، با توجه به واژه «هزار سال» به عنوان مدت تعیین شده توسط گفته‌پرداز برای کنش «سوختن هیزم»، ادراک عینی از زمان کمی پدید می‌آید. اما از آنجا که لحظه شروع و لحظه پایانی این پیوستار هزارساله در ذهن مخاطب مشخص نیست، هم‌زمان با ادراک انتزاعی از زمان نیز مواجه می‌شویم. در این حالت به تعبیر برگسون با «زمان مطلق» مواجه هستیم که گرچه روی خط زمانی پویا قرار دارد، اما به صورت انتزاعی درک می‌شود، چون «در این حالت، من واقعیت حرکت [زمانی] را آنگاه که آن حرکت در درون من ظاهر می‌شود، لمس می‌کنم؛ مانند یک تغییر یک حالت یا تغییری کیفی.» (Bergson, 1975 : 20) در واقع، هر دو ادراک عینی و انتزاعی از زمان در بیت فوق قابل دریافت است. همچنین، این برهه هزارساله، در دیدگاه باختینی به زمان ماجراجویی اشاره دارد. زیرا تحقق یا عدم تحقق کنش سوختن هیزم در طی هزار سال ارتباطی با تحقق کنش اصلی یعنی نمود «شمیم عود» ندارد و این پیوستار هزارساله «فاقد تداوم زیست‌شناختی ساده یا تداوم تکاملی است» (باختین، ۱۳۹۰ : ۱۴۳). در واقع از منظر باختین، این زمان هزار ساله همچون «زمان تهی» (همان: ۱۴۵) تلقی می‌شود، چرا که منجر به تحقق کنش اصلی مورد نظر گفته‌پرداز نشده است.

۵. نتیجه‌گیری

نظم میان عناصر زمانی و مکانی در ادراک چگونگی وقوع یک رویداد یا روند روایت مؤثر است. برای پاسخ به این پرسش که چگونه می‌توان به نظم پیوستار زمانی - مکانی غالب در قصیده «افسون دنیا» از دیوان پروین اعتصامی پی برد و چه نوع ماهیتی از ادراک زمان در این اشعار قابل تبیین است، ابتدا دیدگاه فلسفی زمان از هانری برگسون مورد بررسی قرار گرفت، سپس تبیین پیوستار زمانی - مکانی و ارتباط میان بُعد زمان با مکان نزد باختین مطالعه شد. بر اساس دیدگاه برگسون، در تحلیل بیت‌های مورد مطالعه، دریافتیم که ادراک زمان و فضا از هم جدا نیست و هرکدام نشان از وجود دیگری دارد. همچنین عناصر زمانی در پیوستار زمانی - مکانی طبق نظمی پایدار قرار گرفته‌اند: این عناصر خواه توسط ارجاع‌دهنده مستقیم و خواه نشانه ارجاعی غیرمستقیم و ضمنی قابل ادراک هستند. اما این نظم، ادراکی لزوماً عینی از گستره مدت‌زمان سپری شده به دست نمی‌دهد. چرا که مسئله تراکم زمانی به واسطه ماهیت کیفی زمان مطرح می‌شود. این تراکم خصلتی فردی و شخصی دارد و برخلاف زمان عینی که شمارش آن نزد همه یکسان است، زمان انتزاعی از فردی به فرد دیگر با دیرند و کشش منحصر به فرد درک می‌شود، لذا ویژگی کیفی این نوع از زمان باعث می‌شود که زمان انتزاعی خصوصیت تجزیه‌پذیری یا تفکیک‌پذیری که شاخص زمان عینی است را از دست بدهد. این ویژگی کیفی زمان انتزاعی نزد باختین در قالب زمان ماجراجویی تعریف و تفسیر می‌شود.

در مطالعه قصیده «افسون دنیا» از دیوان پروین اعتصامی، دریافتیم که ادراک پیوستار و نظم میان عنصر زمان و عنصر مکان از طریق حضور دست

کم یکی از نشانه‌های زمانی یا مکانی میسر است، حتی در غیاب نشان‌دهنده زمانی، این نشانگر مکانی است که ارتباط عنصر مکانی بالفعل شده را با نشانه زمانی بالقوه مهیا می‌سازد و بالعکس. همچنین نظم حاکم بر پیوستار زمانی - مکانی در تبیین عینیت‌یافتگی عنصر زمان یا مکان و ادراک کیفی یا کمی زمان نیز کارآمد است. آنگاه که قید زمان مانند «فردا» به فردای عینی اشاره ندارد و به ادراکی انتزاعی از زمان آینده نامعلوم ارجاع می‌دهد، از طریق نشانه مکانی ای که آن هم دریافتی انتزاعی دارد، پیوستگی زمان انتزاعی با مکان انتزاعی در نظم مطلوب قرار می‌گیرد. بنابراین، پیوستگی زمانی - مکانی کنش‌ها از طریق هم‌افزایی میان زمان‌های سه‌گانه و ارتباط آنها با ادراک اندیشه درونی واژگان مرتبط به زمان و مکان و نظم میان آنها معنا می‌یابد.

سپاسگزاری

با تشکر و سپاس فراوان از رئیس محترم دانشگاه شهید بهشتی و معاون محترم پژوهشی.

پی‌نوشت

1. Henri Bergson
2. Mikhail Bakhtin
3. L'espace
4. La durée
5. La succession
6. Une multiplicité qualitative
7. La durée qualitative
8. L'embrayeur
9. Ogden & Richards
10. La mobilité
11. Edmund Husserl
12. L'actualisateur

منابع

آگدن، چارلز کی و آیور آرمسترانگ ریچاردز (۱۳۹۷) معنای معنی: مطالعه‌ای در باب تأثیر زبان بر تفکر و دانش نمادگرایی، ترجمه کورش صفوی، تهران: انتشارات علمی

احمدی، حمید (۱۳۸۸) «سیاست، حکومت و عدالت در شعر پروین اعتصامی»، پژوهشنامه علوم سیاسی، س ۴، ش ۳، ص ۳۷ تا ۵۴.
اعتصامی، پروین (۱۳۷۲) دیوان پروین اعتصامی، با مقدمه غلامحسین فردوس، تهران: نشر طلوع.
باختین، میخائیل (۱۳۹۰) تخیل مکالمه‌ای، ترجمه رویا پورآذر، تهران: نشر نی.
بیگ‌زاده، خلیل و علی صفی‌زاده (۱۳۹۴) «بازنمایی اصول کلاسیسم و نئوکلاسیسم در شعر پروین اعتصامی»، پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی (پژوهشنامه زبان و ادبیات فارسی)، س ۷، ش ۲۸، ص ۱۴۵ تا ۱۶۴.

پناهی، مهین (۱۳۸۷) «اندیشه فلسفی در شعر پروین اعتصامی»، فصلنامه علمی مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، س ۶، ش ۲، ص ۶۳-۸۸.
پیرانی، منصور (۱۴۰۳) «شعر پروین اعتصامی از منظر درون‌فرهنگی و برون‌فرهنگی»، پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، س ۱۲، ش ۴، ص ۱۶۳ تا ۱۹۱.
رشیدیان، عبدالکریم (۱۳۸۴) هوسرل در متن آثارش، تهران: نشر نی.

- رضوانیان، قدسیه و مریم محمودی (۱۳۹۲) «رمانتیسیم اجتماعی در شعر پروین اعتصامی»، ادب فارسی، س ۳، ش ۲، ص ۹۵ تا ۱۱۴.
- سبزیان‌پور، وحید (۱۳۸۴) «مضامین قرآنی در شعر پروین اعتصامی»، نشریه پژوهش دینی، ش ۱۰، ص ۱۶۱-۱۸۶.
- شعاعی، یونس و فاطمه مدرسی (۱۳۹۲) «بازتاب مضامین اعتقادی در شعر پروین اعتصامی»، بهارستان سخن (ادبیات فارسی)، س ۹، ش ۲۱، ص ۷۹ تا ۱۰۸.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۹) انواع ادبی، تهران: نشر میترا.
- صادقی‌گیوی، مریم و بهاره پرهیزکاری (۱۳۹۰) «تبیین مؤلفه‌های هویت سنتی و مدرن زن در شعر پروین اعتصامی»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، س ۹، ش ۲۰، ص ۲۰۷ تا ۲۲۷.
- صفار، ناهید (۱۳۹۳) «موسیقی شعر در دیوان پروین اعتصامی»، روان‌شناسی فرهنگی زن، س ۶، ش ۲۱، ص ۷۳ تا ۹۰.
- عباسی، علی (۱۳۹۵) نشانه-معناشناسی مکتب پاریس، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- علی‌نژاد، ملیحه (۱۴۰۲) «پژوهشی روانکاوانه در شعر پروین اعتصامی»، پژوهش‌های میان‌رشته‌ای زبان و ادبیات فارسی، س ۲، ش ۲، ص ۲۳۹ تا ۲۵۸.
- کرد زعفرانلو کامبوزیا، عالی‌ه و مریم اعلایی (۱۳۸۵) «اخلاق و عرفان در شعر پروین اعتصامی»، فصلنامه پازند، س ۲، ش ۷، ص ۴۳ تا ۶۲.
- گرجیان، بهمن و فرنگیس عباس‌زاده (۱۳۹۹) «ساختارشنکی و هنجارگریزی تطبیقی نحوی، واژگانی و زمانی در شعر پروین اعتصامی»، مطالعات ادبیات تطبیقی، س ۴، ش ۵۵، ص ۳۷ تا ۵۴.
- محسنی، مرتضی و غلامرضا پیروز (۱۳۸۵) «پروین اعتصامی در گذرگاه سنت و مدرنیته»، نشریه ادبیات داستانی و مطالعات بین‌رشته‌ای، س ۳، ش ۷، ص ۴۹ تا ۷۴.
- نورابی، الیاس و اسماعیل حسن‌زاده (۱۳۹۴) «تحلیل صناعت بلاغی مفاهیم و درونمایه‌های زنانه در شعر پروین اعتصامی»، سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، س ۲۷، ش ۸، ص ۳۰۹ تا ۳۲۶.
- واثق عباسی، عبدالله و حسین اتحادی (۱۴۰۰) «استفهام بلاغی در شعر پروین اعتصامی»، تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، س ۱۳، ش ۴۸، ص ۱۷۳ تا ۲۰۱.

References

- Abbassi, A. (2017). *The Narrative Semiotics of the Paris School*. Tehran: Shahid Beheshti University Press. [In Persian]
- Ahmadi, H. (2008). "Politics Government and Justice in Parvin Etesami's Poem". *Research Letter of Political Science*, 4 (3): 37-54. [In Persian]
- Alinezhad, M. (2024). "Psychoanalytic Research in Parvin's Poetry". *Interdisciplinary Research in Persian Language and Literature*, 2 (2): 239-258. [In Persian]
- Bachelard, G. (1974). *La Poétique de l'Espace*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Bakhtin, B. (2011). *The Dialogic Imagination* (R. Pourazar, trans.). Tehran: Ney. [In Persian]
- Bergson, H. (1975). *Bergson: Mémoire et Vie : Textes Choisis par Gilles Deleuze*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Beyg-Zadeh, K. and Safi-Zadeh, A. (2015). "Representation of the Principles of Classicism and

- Neoclassicism in Parvin Etesami's Poetry". *Research Paper on Educational Literature*, 12 (4): 163-191. [In Persian]
- Etesami, P. (1993). *Parvin Etesami's Poetry Collection*. Tehran: Tolou. [In Persian]
- Gorgian, B. and Abbaszadeh, F. (2020). "Syntactic, Lexical and Temporal Comparative Deconstruction and Deviation in Parvin Etesami's poetry". *Comparative Literature Studies*, 14 (55): 37-53. [In Persian]
- Kord Zaferanlu Kambuzia, A. & Alaie, M. (2007). "Moral and Mysticism in Parvin's poem". *Pazand Quarterly*, 2 (7): 43-62. [In Persian]
- Mohseni, M. & Pirooz, G. (2006). "Parvin Etesami at the Crossroad of Tradition and Modernity". *Fiction and Interdisciplinary Studies*, 3 (7): 49-74. [In Persian]
- Nouraei, E. & Hasan Zadeh, E. (2015). "Analysis of the Rhetorical Art of Feminine Concepts and Themes in Parvin Etesami's poetry". *Journal of the Stylistics of Persian Poem and Prose*, 27 (8): 309-326. [In Persian]
- Ogden, C. & Richards, I. (2018). *The Meaning of Meaning :a Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism* (K. Safavi, trans.). Tehran: Elmi. [In Persian]
- Panahi, M. (2008). "Philosophical Thoughts in the Poems of Parvin Etesami". *Women's Studies Sociological and Psychological*, 6 (2): 63-88. [In Persian]
- Pirani, M. (2025). "Parvin Etesami's Poetry from the Perspective of the Intra-cultural and Extra-cultural Period (with the Approach of Comparative Literature)". *Comparative Literature Research*, 12 (4): 163-191. [In Persian]
- Rashidian, A. (2005). *Husserl in the Context of His Works*. Tehran: Ney. [In Persian]
- Rezvanian, Q. & Mahmoodi, M. (2014). "Social Romanticism in the Poetry of Parvin Etesami". *Persian Literature*, 3 (2): 95-114. [In Persian]
- Sabzianpour, V. (2005). "Quranic Themes in The Poems of Parvin Etesami". *Religious Study*, (No. 10): 161-186. [In Persian]
- Saffar, N. (2014). "The Music of Poetry in The Poems of Parvin Etesami". *Cultural Psychology of Women*, 6 (21): 73-90. [In Persian]
- Sadeghi Givi, M. & Parhizkari, B. (2011). "An Account of the Features of Traditional and Modern Feminine Identity in Parvin Etesami's Poetr". *Persian Language and Literature Research*, 9 (20): 207-227. [In Persian] <https://literature.ihss.ac.ir/en/Article/10030>
- Schott-Bourget, V. (2001). *Approches de la Linguistique*. Paris : Nathan.
- Shamisa, S. (2010). *Literary Genres*. Tehran : Mitra. [In Persian]
- Shoae, Y. & Modarresi, F. (2013). "The Reflection of Religious Tenets in Parvin Etesami's Poetry". *Persian Literature (Baharestan Sokhan)*, 9 (21): 79-108. [In Persian]
- Vaseq Abbasi, A. & Ettehadi, H. (2021). "Rhetorical Interrogation in Parvin Etesami's Poetry". *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts*, 13 (48): 173-201. [In Persian]